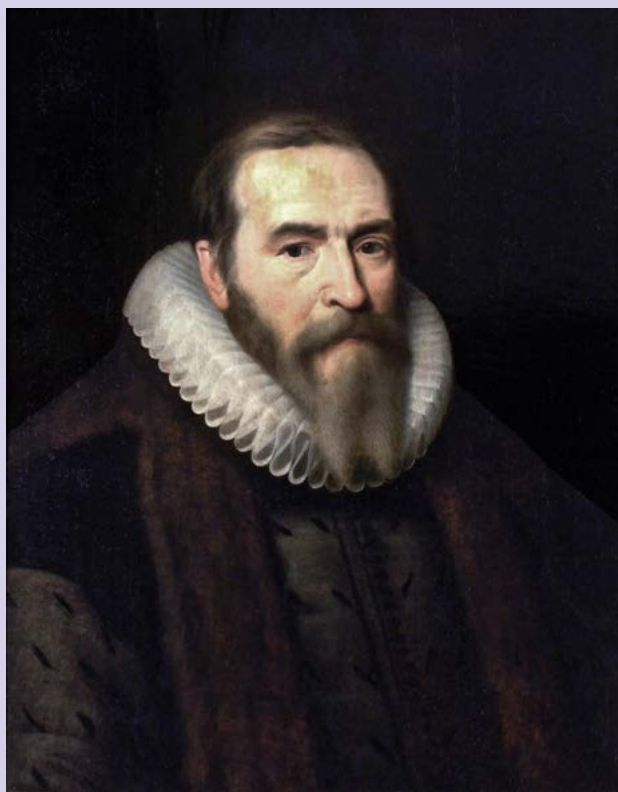

het Hollandse regentenpatriciaat en de Oranjes

*de controversie prins Maurits – Johan van Oldenbarnevelt
de controversie stadhouder Willem III – Johan de Witt*

Eigenlijk heeft er altijd een wat moeizame relatie bestaan tussen de Oranjes en het regentenpatriciaat, vooral dat van de Staten van Holland en dan vooral dat van Amsterdam. Soms liep het flink uit de hand en twee voorbeelden daarvan heb ik hier uitgediept. Het liep hier extreem uit de hand omdat ze eindigden in de dood van Oranjes opposenten, namelijk Oldenbarnevelt en Johan de Witt. Het wrange is dat beide slachtoffers in hun hoedanigheid van landsadvocaat of – zoals dat later ging heten: raadspensionaris – de spreekbuis waren van de regerende regenten in de Staten van Holland. Maar Holland, hoe belangrijk ook, had het in de Staten-Generaal niet alleen voor het zeggen. Steeds moest het Hollandse belang slim gepromoot worden en dat lukte deze twee wonderwel. Beiden waren kundige redenaars en slimme politici die daardoor extra macht aan zich konden trekken en het icoon werden van de landsregering, ver boven hun werkelijke positie verheven. Allereerst de controverse Oldenbarnevelt-Maurits die eindigde met de onthoofding van de eerste in 1619.

Hoe kon het zover komen dat de oude rot het slachtoffer werd van zijn pupil? Daarna mijn verhandeling over de controverse Johan de Witt-Willem III, die eindigde met het lynchen van Johan en zijn broer Cornelis. Dit gebeurde na een stadhouderloos tijdperk, na de dood van Willem II, juist op het moment dat Willem III weer geïnstalleerd werd.

Beide incidenten hebben bijna gelijke oorzaken, achtergronden en gevolgen die hier verder uitgediept worden. In beide gevallen stond bij de dood van de stadhouder/legeraanvoerder niet direct een volwassen opvolger klaar. Bij gebrek aan kundige leiding vervulde de Staten-Generaal de opgevallen taken. Niet iedereen

was ongenegen om te zijner tijd de taken aan geschikte kandidaten over te dragen. In beide gevallen was de tendens in de Staten van Holland dat Oranje te veel macht werd toebedeeld, niet in verhouding met de (geldelijke) offers die Holland zich getroostte. Bovendien was men van mening meer kwaliteit in huis te hebben dan Oranje op die momenten kon bieden.

Leest u mee?

DE CONTROVERSE MAURITS – OLDENBARNEVELDT

de Nederlanden onder Oranje

een republiek onder leiding van een adellijke familie

De Opstand begon onder het stadhouderschap van de integere Willem van Oranje. Willem, zoon uit het niet eens zo voorname adellijke geslacht der Nassaus, erfde van een verre oom, René de Challon, het prinsdom Orange in Zuid-Frankrijk. Karel V stelde eisen aan de acceptatie van die erfenis; Willems opvoeding mocht niet langer in het – protestants geworden – gezin plaatsvinden maar moest naar het katholieke hof van Karel verplaatst worden. Na voltooiing van zijn opvoeding werd hem het stadhouderschap over de Nederlanden toevertrouwd, niet zo'n onlogische keuze omdat enkele bezittingen uit de erfenis daar lagen, o.a. Breda. Na de troonsafstand van Karel benoemde Philips II in de Nederlanden – naast de stadhouder – ook een landvoogd, een trouwe vazal uit de Spaanse hofhouding. In 1568 werd dat Margaretha van Parma met als waakhond en raadgever de gehate en fanatieke kardinaal Granvelle naast zich. De Opstand in de Nederlanden veranderde de hele situatie, Willem werd tegen wil en dank aanvoerder van de strijd tegen de terreur van Philips. Na de moord op Willem in 1584 werd na enig geharrewar zijn zoon Maurits in diezelfde functie bevestigd en dat automatisme is tot 1795 zo gebleven. Dat het maar een betrekking was die ook zo weer opgezegd kon worden blijkt uit het tweetal 'stadhouderloze tijdperken' dat de Republiek kende.

Willems opvolgers, zijn zonen Maurits en Frederik Hendrik, timmerden flink aan de weg en bouwden hun functie van opperbevelhebber

van het leger uit tot een winstgevend bedrijf, iets waar hun vader nog letterlijk failliet aan was gegaan. Om ook politieke invloed te krijgen schuwden zij intrige, intimidatie en geweld niet. Ook waren zij niet altijd bereid de bevelen van hun werkgever, de Staten-Generaal, op te volgen. Het reguliere inkomen werd aangevuld met de hun toegestane buit uit roof bij verovering van steden. Als geen buit te verwachten was werden acties, zoals bijvoorbeeld tegen de Duinkerker kapers, domweg niet uitgevoerd. Zeer tot ongenoegen van steden, kooplieden en regenten, die de hele Opstand per slot van rekening financierden, maar geen inspraak kregen in de te volgen strategie. De stadhouders eisten volledige zeggenschap over de militaire acties, bij voorkeur het kostbare belegeren van steden wat weinig mensenlevens kostte en aan buit veel opbracht. De Staten-Generaal ontzegde hen dat en wilde effectievere oorlogvoering maar zonder het tot een conflict te laten komen.

De stadhouders waren – alles bij elkaar genomen – redelijk succesvol en de Staten-Generaal wilde ze behouden voor de strijd. De krachtige zegsman van de Staten-Generaal, landsadvocaat Johan van Oldenbarneveldt, deed zijn best de stadhouder in het gareel te houden. Bij de jonge en onervaren Maurits lukte dat aanvankelijk heel aardig maar met het vorderen van de jaren lukte het Maurits op zijn beurt steeds beter om Oldenbarneveldt monddood te maken en in 1618 zelfs om hem uit de weg te ruimen. Dit leidde in 1619 tot diens executie.

Het is niet vergezocht om hierin aanleiding te zien voor de vaststelling dat we hier met een politieke moord te maken hebben.

Oranje en de Republiek

Zowel in onze dagen als ten tijde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden hadden weinigen een juist beeld van de positie van de Oranjes in die kersverse Republiek. Die positie was ook nog voortdurend in ontwikkeling en zij zelf deden hun uiterste best er een voor zichzelf zo aangenaam mogelijke vorm aan te geven. Toen de Gouden Eeuw vorderde en de Oranjes er een prachtige hofhouding op na konden houden straalde daar ook iets koninklijks van af en buitenstaanders waren ervan overtuigd dat zij hier te maken hadden met de monarchen van de Nederlanden. Niets was minder waar! De Oranjes waren tot en met Willem V (tot 1795) in dienst van de Staten Generaal in de functie van Stadhouder. De zeven provincies kozen traditiegetrouw voor de Oranje-erfgenaam, een familielid uit het huis Nassau waar Willem van Oranje de eerste vertegenwoordiger van was geweest. Daardoor leek het of het stadhouderschap erfelijk was geworden maar de stadhouderloze tijdperken tijdens het bestaan van de Republiek bewijzen anders.

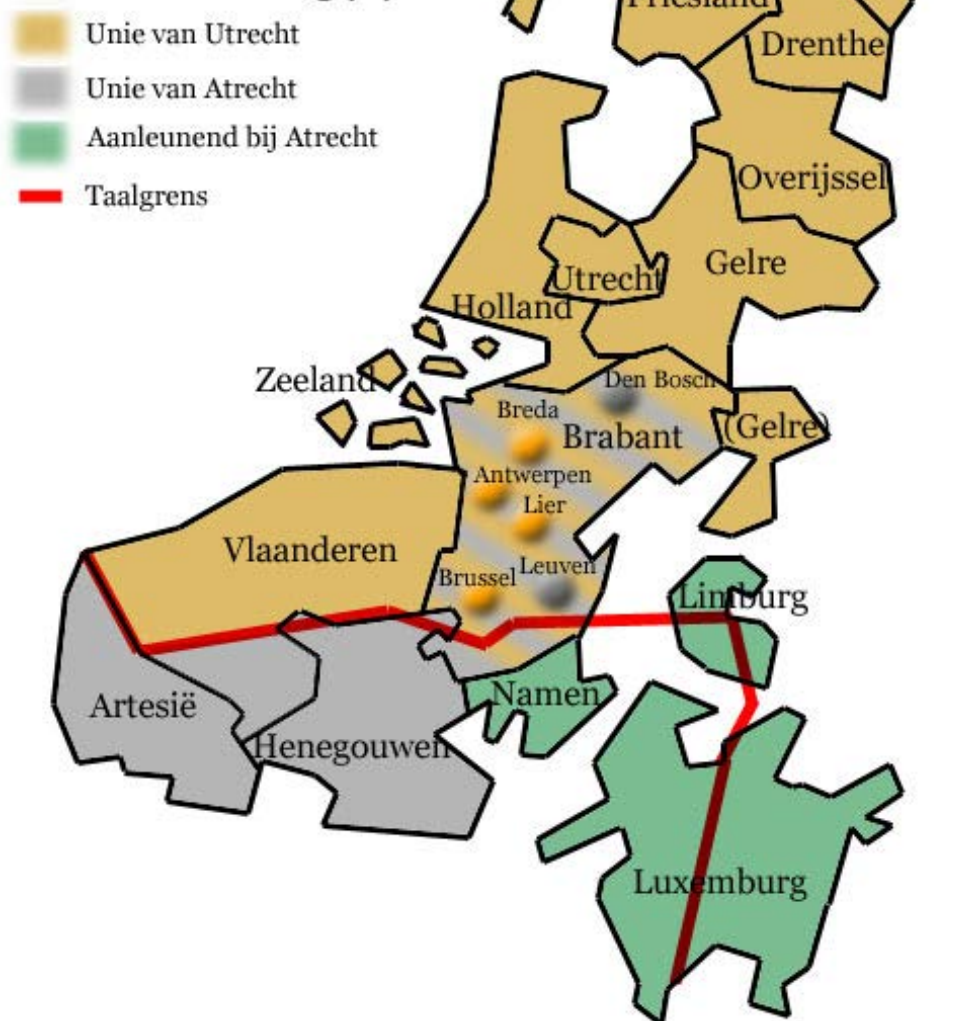

Boven: Willem van Oranje, door Daniël van Queborn rond 1589 geschilderd, dus postuum. Willem zag wel wat in de ambitieuze Oldenbarneveldt, vooral door de effectieve maatregelen die Oldenbarneveldt mee hielp verwezenlijken tijdens het beleg van Leiden deden zijn ster rijzen.

Steun van buitenlandse mogendheden?

Men zocht gedurende de eerste jaren van de Opstand politieke steun bij de traditionele vijanden van de Habsburgers: Frankrijk en Engeland. Eerst werd geprobeerd Hendrik III van Frankrijk te strikken door hem de soevereiniteit aan te bieden. Die bedankte voor de eer waarna men zijn broer Anjou polste die toestemde (1581). Vooral Willem van Oranje was voorstander van Franse invloed, veel regenten daarentegen voor Engelse. Anjou was echter niet opgewassen tegen Parma en om nog wat van zijn aanzien te redden pleegde hij een aanslag op Antwerpen, die mislukte. Daarmee maakte Anjou zich onmogelijk en werd de blik op Engeland gericht, vooral ná het wegvallen van Willem in 1584. Elisabeth I stuurde haar protégé de graaf van Leicester met een leger van 5000 man naar de Nederlanden. Onder Engels bestuur lukte het ook niet beter met de strijd tegen Spanje. Tot overmaat van ramp verkwanselde Leicester grote delen van de oostelijke en zuidelijke gewesten door gekonkel met de Spanjaarden. Ook Leicester bleek niet te handhaven en de Staten-Generaal besloot de uitvoerende macht naar zichzelf te trekken en Leicester terug te laten roepen door Elisabeth I.

De Nederlanden anno 1579

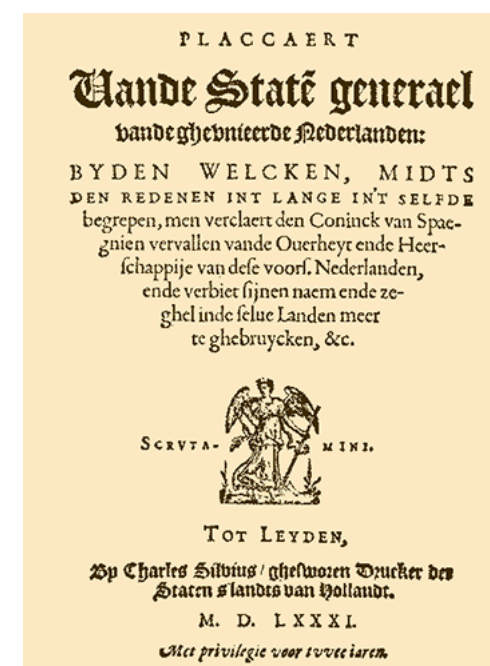
Boven: Schematische landkaart van 1579, het jaar dat de Unie van Utrecht werd geproclameerd.

Rechts: Placcaet van Verlatinghe 1581. Hiermee werd koning Philips II afgezworen en vormde de opstandelingen een eigen regering,

De Republiek der Vereenigde Nederlanden

Een niet onbelangrijk deel van de weerstand tegen de Habsburgers was de vorming van een centraal bestuur in Brussel voor het hele grondgebied. Dit zou ten kosten gaan van de privileges van de vroeger zelfstandige provincies en te sterk onder invloed komen van Philips II en het marionettenbestuur in Brussel. De plaatselijke adel zag alleen nadelen in deze gang van zaken en gesteund door de kooplieden en de protestantse kerk probeerde men dit te voorkomen. De opstandelingen vormden na de eerder vermelde experimenten een eigen regering. Instanties als Raad van State en Staten-Generaal heetten nog wel hetzelfde maar leken niet meer op de oude colleges. De hier achtergebleven adel en de burgerregenten namen de dagelijkse leiding op zich; in de provincies Holland en Zeeland waren dat voornamelijk burgers. Tijdens de Opstand dreigde hetzelfde probleem te ontstaan, nu door een dominante positie van het gewest Holland dat meer dan de helft (var. 55-65%) van de kosten voor het leger opbracht en in ruil daarvoor meende aanspraak te kunnen maken op een hoofdrol in de dagelijkse leiding.

Om de privileges veilig te stellen werd de Unie van Utrecht geschapen. Deze overeenkomst omschreef een klassieke statenbond en heeft tot 1795 min of meer als een fundamentele grondwet gefungeerd.

De rol van de Staten-Generaal in het landsbestuur

Voor de Opstand reeds riep de landsheer vertegenwoordigers van de diverse gewesten bijeen tot een gemeenschappelijke vergadering, de Staten-Generaal, om zaken te behandelen die deze gewesten allen aangingen. Tijdens de Opstand bestond de Staten-Generaal uit afgevaardigden van alle deelnemende gewesten, uitgezonderd Drenthe. De afgevaardigden handelden met een mandaat van hun gewest en mochten dus niet eigenmachtig optreden. De Staten-Generaal organiseerde de verdediging, de legering en betaling van het staande leger en gaf octrooien uit aan bijvoorbeeld de Oost- en West-Indische Compagnie (VOC). Om deze taken te kunnen uitvoeren brachten de gewesten fondsen in waaruit een en ander bekostigd werd. Dat 'een en ander' werd geregeld

in de Unie van Utrecht, die na langdurige en moeilijke onderhandelingen op 23 januari 1579 tot stand kwam. De leiding kwam in handen van Paulus Buys (Leiden), Reynier Cant (Amsterdam), Karel Roorda (Friesland), Floris Thin (Utrecht) en Leoninus (Gelre). Het dagelijks bestuur kwam in handen van het College der nadere Unie. Nadat Buys in 1586 was afgetreden werd diens plaats door Oldenbarneveldt ingenomen.

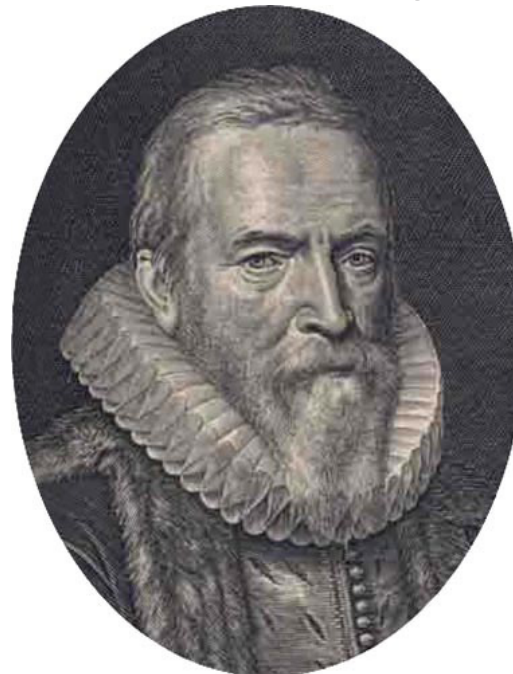
Paulus Buys, landsadvocaat van 1572 tot 1586 – Johan van Oldenbarneveldt volgt hem op

De rol van Oldenbarneveldt in het landsbestuur

Groot was de rol van de geslepen pensionaris van het gewest Holland, Johan van Oldenbarneveldt. Deze was door Willem van Oranje in 1572 naar voren gehaald wegens zijn rol in de vorming van plaatsvervangende regeringen in steden die overliepen naar Oranje, zoals Leiden, Delft en Rotterdam. Oldenbarneveldt deed dit trouwens meer uit angst voor de regeringen die de Geuzen (vechtadel zoals Lumey) anders gevormd zouden hebben dan uit patriottisme. In 1586 werd hij bevorderd tot landsadvocaat en als plaatsvervanger van de aftredende Buys benoemd tot vertegenwoordiger voor Holland in de dagelijkse leiding van de Unie.

Oldenbarneveldt ontpopte zich als een meer dan kundig onderhandelaar en werd een krachtige motor bij de organisatie van de strijd

en vooral van het organiseren van het nodige geld daarvoor. Hij was het die door sluw intrigeren Leicester wist weg te werken zonder Elisabeth tegen de haren te strijken. Hij was het ook die voorstelde en uiteindelijk voor elkaar kreeg dat de zoon van Willem van Oranje aangezocht werd Kapitein-Generaal te worden van de troepen en uiteindelijk ook stadhouder. Hij onderhield uitstekende contacten met buitenlandse hoven en kweekte enorm veel goodwill voor de

Johan van Oldenbarneveldt, levensloop tot zijn benoeming tot landsadvocaat in 1586

Beide ouders stammen uit regentengeslachten van ‘riddermatige’ afkomst. Er wordt gesproken over ‘keuteradel’. Van moederszijde (van Weede) erfde Johan de bezitting Hoogland, waardoor hij reeds vroeg financieel onafhankelijk werd. Den Tex laat niet na te stellen dat Oldenbarneveldt uit een gedegenereerd nest kwam (vader regelmatig in gevangenis, broers en zusters deugden ook bijna allen niet), hetgeen zeker invloed zou hebben gehad op de ‘kwaliteit van zijn grootheid’. ‘Zelden, maar dan tomeloos driftig, koude wraakzucht en neiging tot risico’s nemen’ zijn nog enkele karakterschetsen uit de koker van Den Tex.

Hij studeerde aan verschillende universiteiten, Leuven, Bourges, Keulen, Heidelberg en in Italië, waarschijnlijk Padua. Overal kort en niet intensief. De Reformatie houdt de gemoederen in Europa bezig, heftige discussies op de universiteiten waren het gevolg. Vooral Heidelberg was een haard van calvinistisch denken, en daar bevonden zich vele uit de noordelijke Nederlanden afkomstige bannelingen waartussen Oldenbarneveldt zich niet thuisvoelde vanwege hun extremisme. Hij was bij zijn landgenoten/medestudenten minder geliefd. In 1569 ‘ontvluchtte’ hij Heidelberg en trok naar Italië, waar hij kennismaakte met de nadagen van de Renaissance, met de ruime, bijna kosmopolitische kijk op het Europese ‘gedoe’. Mogelijk hielp deze ervaring hem om een zo ruimhartig patriot te maken.

In ‘t voorjaar van 1570 vestigde hij zich als advocaat in Den Haag en belandde zó midden in de Opstand. Pas toen in 1572 de eerste steden in handen van de opstandelingen vielen, koos Oldenbarneveldt hun zijde. Verondersteld wordt dat hij de noodzaak inzag van de vorming van een plaatsvervangende regering om te voorkomen dat

de Geuzen van Lumey daarvoor anders zouden zorgen. Dit lukte hem o.a. in Leiden, Delft en Rotterdam, waar zich een regentenklasse kon vestigen die Oldenbarneveldt later nog vaak tot steun zou zijn. Bij werkzaamheden in dienst van de Hoogheemraden van Schieland, tijdens de voorbereiding van de inundatie van het gebied rond Leiden, kwam hij voor 't eerst in contact met Willem van Oranje. Na het ontzet van Leiden ging hij voor 't eerst optreden als advocaat van de Staten van Holland, mogelijk op instigatie van Oranje.

In 1575 trad hij in 't huwelijk met Maria van Utrecht, na haar eerst als advocaat tot de erfenis van vijf 'heerlijkheden' verholpen te hebben. Dit is de basis van zijn later zo grote fortuin. Dat dit hem verder niet zoveel opleverde mag blijken uit de opmerking van een tijdgenoot die zegt: "Hij is getrouwd om rijkdom, het geluk is hem ontgaan". De uit het huwelijk geboren zoons erfden direct deze heerlijkheden, hetgeen Oldenbarneveldt niet verhinderde zich voorlopig 'Heer' daarvan te laten noemen.

Eind 1576 werd hij benoemd tot pensionaris van Rotterdam, een stad die door een positief en economisch gericht overheidsbeleid in enkele decennia uitgroeide van vissersdorp tot belangrijke havenstad. Vooral de gastvrijheid voor ondernemende Zuid-Nederlanders zoals Hans van der Veken was mede het werk van Oldenbarneveldt. Zijn kwaliteiten bleven niet onopgemerkt, regelmatig werd hij als gecommiteerde voor de Staten van Holland uitgezonden. Rotterdam was zo tevreden over zijn

werkzaamheden dat, toen Oldenbarneveldt in 1586 tot landsadvocaat werd benoemd, men hem ternauwernood wilde laten vertrekken en bijna blindelings zijn jongere, net afgestudeerde broer Elias tot opvolger benoemde.

Maria van Utrecht, de echtgenote van Johan van Oldenbarneveldt

Door zijn optreden als pensionaris, gecommiteerde en als landsadvocaat liet hij zich leiden door libertijnse denkbeelden, dit geheel in de geest van zijn werkgevers, de Staten van Holland. De macht op dat moment lag duidelijk niet bij Oranje of de adel maar bij de minder hoge 'Herren' In Holland.

Bij het ontstaan van de Republiek in 1581, het ontwerp van de kerkorde in mei 1582 en het bij de opstand dwingen van Amsterdam, de Alteratie in februari 1578 was Oldenbarneveldt aanwezig of gaf er vorm aan. Het leverde hem even zovele vijanden op; vooral Amsterdam bleef voortdurend tegen hem ageren. Na de bezetting van de zuidelijke Nederlanden door Parma was het Gewest Holland zowel geografisch als moreel het middelpunt geworden van de Republiek en de Opstand. Oldenbarneveldt werd nu ook in de buitenlandse politiek betrokken. Dat de moord op Oranje toch

een crisis dreigde te veroorzaken was meer door gebrek aan een uitvoerend orgaan. De Staten van Holland vulden echter in allerijl dit machtsvacuüm, met Oldenbarneveldt als spil. Toen landsadvocaat Buys in augustus 1586 uit eigen beweging opstapte was de weg voor Oldenbarneveldt vrij, zonder daar op aangestuurd te hebben dan door het etaleren van zijn talenten...

jonge Republiek, iets dat – omringd door vorstendommen – zeker niet vanzelfsprekend was.

De grootste verdienste van Oldenbarneveldt was dat gedurende de Opstand de neuzen dezelfde kant op bleven wijzen. Gezegd moet worden dat door het eigenzinnig optreden van Oldenbarneveldt de rol van de Staten-Generaal sterk van karakter veranderde gedurende de eerste decennia van de Opstand. Dit ging net zo lang goed als de strijd duurde. Tijdens het Twaalfjarig Bestand werd hij daarop afgerekend...

Rechts: Twee fasen uit de Slag bij Nieuwpoort -1600

Onder: Het totstandkomen van het Twaalfjarig Bestand in 1609 was een der grootste successen voor Oldenbarnevelt. Hier tijdens onderhandelingen tussen Maurits en Oldenbarneveldt met de Spaanse onderhandelaar pater Neyen

De rol van Maurits in het landsbestuur

Toch had het niet veel gescheeld of er was helemaal geen Oranje meer benoemd na de moord op Willem. Maurits was met zijn 17 jaren nauwelijks een serieuze keus, maar het gelijk bleek toch aan Oldenbarneveldts kant toen Maurits zich ontpopte als een kundig militair. Samen met vroegere makkers als Hohenlohe en zijn neef Willem Lodewijk vormde hij het leger om tot een effectieve vechtmachine. Allereerst door goede betaling en vervolgens door toepassing van moderne technieken én oude romeinse krijgskunst. Toch moet vastgesteld worden dat er alleen succes te boeken viel als de Spaanse troepen slecht georganiseerd waren, slecht betaald wer-

Maurits' opposanten, links de hertog van Parma en rechts Ambrogio Spinola

den of anderszins ongemotiveerd bleken. Zodra krachtige leiders als Parma en later Spinola aan het hoofd stonden werden de Nederlandse troepen teruggeworpen. Een fraai voorbeeld daarvan is de slag bij Nieuwpoort in 1600. Kundig uitgebuit door de propagandamachine van Oldenbarneveldt maar als overwinning nauwelijks iets waard. De veldtocht ging van start als strafexpeditie tegen de Duinkerker kapers en in tweede instantie om het vernietigen van Spaanse fortificaties aan de Schelde in Zeeuws-Vlaanderen of tenminste het vernietigen van de Spaanse vloot aldaar. Beide opdrachten werden niet uitgevoerd, het verslagen Spaanse leger werd niet achtervolgd en vernietigd en dat de gevangen genomen Spaanse generaal tegen enkele honderden gevangen genomen Nederlanders geruild werd, was uiteindelijk te danken aan de onderhandelingen van Oldenbarneveldt.

De rol van de immigranten

In het derde kwart van de 16^e eeuw waren de protestantse vluchtelingen uit de zuidelijke Nederlanden eerst uitgeweken naar Duitsland en Engeland. Toen de weerstand tegen de Spanjaarden succes begon te hebben kwamen zij massaal naar de Republiek. Het waren niet de minste die hun toevlucht hier zochten. Behalve veel academici, hoog geschoolden en kundige ambachtslieden verhuisde ook een groot aantal Vlaamse kooplieden, inclusief hun niet onaanzienlijke kapitalen en zakenrelaties naar de Republiek. De groeiende welvaart hier trok niet alleen veel immigranten aan, zij werd er ook flink door gestimuleerd.

In totaal schat men de immigratie op 150.000 zielen waarvan de meesten ($\pm 85\%$) naar de rijke kustprovincies trokken. De bevolking van Leiden verdrievoudigde tussen 1581 en 1621, die van Amsterdam steeg van 30.000 in 1585 tot 104.000 in 1622, waarvan 25.000 immigranten.

De immigratie van arme sloebbers ondervond wel veel weerstand maar de jonge en fanatieke calvinistische kerk – overigens ook gedomineerd door immigranten – forceerde algehele toegang tot de Republiek, rijk of arm.

De bloei die het onderwijs in de Republiek na 1572 doormaakte was voor 100% te danken aan de immigranten. Vooral het hoger onderwijs was geheel in handen van Vlamingen.

Dit alles maakte dat, ondanks het feit dat zij politiek vooralsnog weinig invloed kregen, de immigranten via de kansel, de handel (belastingen) en het onderwijs toch grote druk konden uitoefenen op de dagelijkse gang van zaken.

Maurits van Oranje Nassau, tot zijn benoeming tot stadhouder van Utrecht, Holland en Zeeland in 1585

De kinderen van Willem van Oranje en zijn tweede vrouw Anna van Saksen waren vruchten van kortstondige verzoeningen. Het huwelijk leidde al tot moeilijkheden voor het gesloten werd. Willem begeerde de 15-jarige Anna niet om haar aantrekkelijke uiterlijk (foeilelijk, bochel) of om haar vriendelijke aard (cholerisch temperament) maar uit politieke berekening en wellicht om haar bezit. Willem was een prachtlievende prins en Anna liet zich graag door de Bourgondische praal verblinden. Toen het dagelijkse leven tijdens de eerste jaren van de Opstand door geldzorgen en grote problemen wat eenvoudiger werd uitte Anna luidkeels haar ongenoegen. Ze maakte vaak ruzie en dat 't liefst in het openbaar; ze dronk te veel en sloeg haar personeel bont en blauw.

De eerste zoon Maurits stierf enkele jaren oud, de tweede werd in 1567 op Dillenburg geboren en was overigens de eerste zoon van Oranje die niet rooms-katholiek gedoopt werd. Als zuigeling was Maurits bijzonder zwak. Herhaaldelijk werd voor zijn leven gevreesd en 't leek erop dat ook hij het niet zou halen. Meestal had hij een wasbleke gelaatskleur, tenzij hoge koorts zijn tengere lichaam teisterden. Intussen slaagde hij er toch in op de een of andere manier in leven te blijven, maar dat zeker niet dankzij de goede zorgen van zijn moeder. Maurits heeft zijn moeder na 1568 (haar slecht aflopende avontuurtje met Jan Rubens..., inderdaad de vader van) niet meer terug gezien en werd verder opgevoed op Dillenburg door zijn oom Jan VI (de Oude).

Het cholerisch karakter van ma en de calvinistische opvoeding van vechthas Jan de Oude is Maurits zijn hele leven niet te boven gekomen. De verplichtingen die een lid van een adellijk geslacht had kreeg hij met de paplepel in gegoten en Maurits heeft tijdens zijn leven ook vele leden van het huis Nassau aan lucratieve baantjes in de Nederlanden geholpen.

In de loop van 1577, toen vader Willem wat vaste voet in de Nederlanden begon te krijgen, kon de opvoeding van Maurits in Breda voortgezet worden. Elf jaar oud, met een eigen gouverneur, hofmeester, secretaris en lijfarts. Het geliefde tijdverdrijf was niet de studie maar spiegelgevechten in de omliggende bossen. Maurits correspondeerde intensief met de familie op Dillenburg; dat hij heimwee had is wel waarschijnlijk.

In 1584 wordt zijn vader vermoord! De Staten van Holland stonden juist op het punt Willem de soevereiniteit over Holland aan te bieden, Amsterdam en Gouda lagen zo dwars dat het tot dan toe nog bij een plan gebleven was. Dat een opvolger van Willem diezelfde eer direct te beurt zou vallen was ondenkbaar. In 1585 werd Maurits als broekie van 17 op voorspraak van Johan van Oldenbarneveldt benoemd tot stadhouder van Utrecht, Holland en Zeeland. De overweging was dat met een zwakke en onervaren Stadhouder een dominante rol van het gewest Holland makkelijker te realiseren was. Na wat avonturen met buitenlandse hulpjes (Anjou en Leicester) had men in Holland besloten dat men de klus zelf zou gaan klaren. Tot dat moment was men nog niet vertrouwd geweest met het idee van volledige zelfstandigheid.

Wat meningen van tijdgenoten van Maurits:

- een onghemeen sympathiek en eminent, helder man
- een man van zeer slechte zeden, een wreedaard, een vals mens en een overmatig geile boef

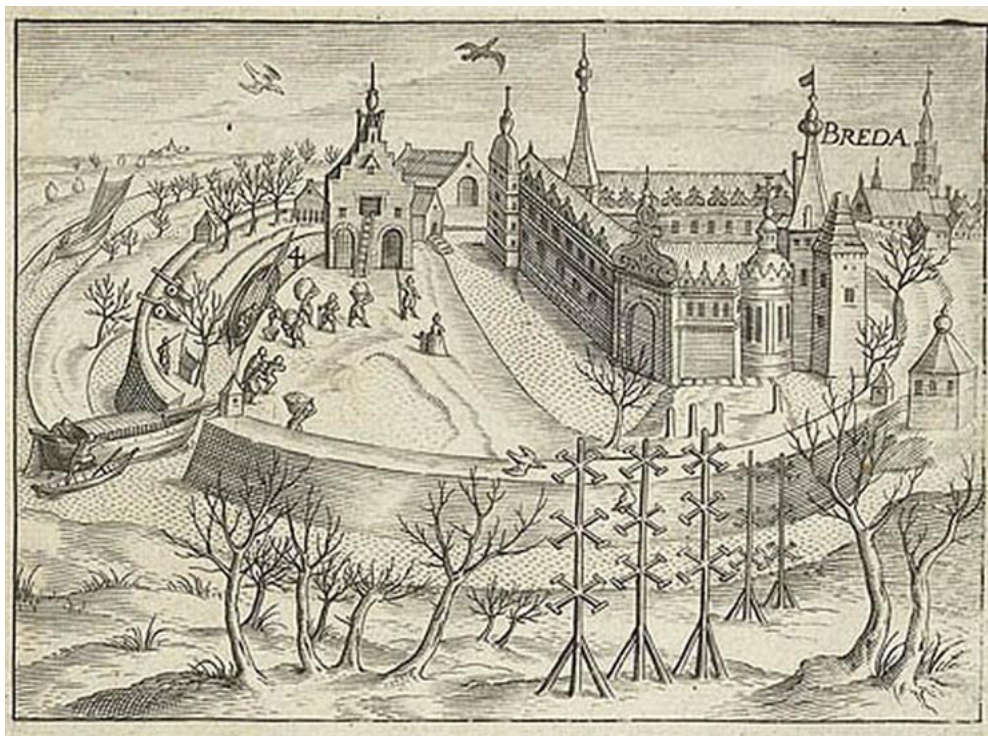
Maurits was volgens vriend en vijand rancuneus, koppig, haatdragend, driftig en een zwartgallig pessimist. Van de idealistische standpunten van zijn vader heeft Maurits nauwelijks iets overgenomen. Zijn eigenwaan werd in de loop der jaren gesterkt, toen heel anti-katholiek en anti-Habsburgs Europa hem als de grootste veldheer sinds Julius Ceasar vierde.

*Vorige pagina: Maurits in 1579 op 12-jarige leeftijd. Een schilderij van Daniel v.d. Queborn (RKD)
Rechts: Maurits in 1613 op 45-jarige leeftijd, een schilderij van Michiel Mierevelt (Rijksmuseum)*

Successen voor Maurits

1590 - De inname van Breda. Als tweede front om de druk op de noordelijke provincies te verlichten, werd besloten Breda aan te vallen. Turfschippers hadden bij de Staten een plan ingediend om met een turfschip troepen in de stad te smokkelen, Maurits mocht het uitvoeren. Het Spaanse garnizoen in Breda bestond uit Italianen, die voor precies 70 republikeinse manschappen op de vlucht sloegen. Maurits toonde zich direct een uitstekend zakenman en liet de plundering van de stad met 100.000 gulden afkopen. Een tweede front door een aanval op Antwerpen werd door Holland verworpen. Stel je voor dat de aanval lukte en Antwerpen weer vrij werd. Dat zou het einde betekenen van de welvaart in Holland!

1592 - Maurits belegerd en veroverd Coevorden tegen de wil van de Staten-Generaal. Die zag hem liever voor Geertruidenberg (het pistool op de borst van de Republiek) maar Maurits weigerde resoluut en hielp eerst neef Willem Lodewijk in het noorden. In 1593 nam hij dan alsnog Geertruidenberg in.

1597 - Maurits bracht de Spanjaarden een verpletterende nederlaag toe bij Turnhout. Hij vergat daar munt uit te slaan en de Spaanse troepenmacht te vernietigen.

1600 - De slag bij Nieuwpoort waarover hierboven eerder werd bericht.

Dat de Staten-Generaal niet altijd ingenomen was met het handelen (vaak juist niet-handelen) van de Kapitein-Generaal mocht Oldenbarneveldt hem gaan vertellen. Die gebruikte wat machtsmiddelen zoals het ophouden van de benodigde gelden voor de oorlogvoering om zijn zin te krijgen. Begrijpelijk dat mentor en pupil met de jaren tot opposanten werden.

*Boven: Maurits werd na de Slag bij Nieuwpoort gevierd als groots veldheer
Links: De list bij de inname van Breda was Maurits aangereikt door een turfschipper en met succes uitgevoerd*

Successen voor Oldenbarneveldt

1596 - Het Drievoudig Verbond tussen Engeland, Frankrijk en de Republiek is de grootste triomf voor Oldenbarneveldt. Eindelijk erkenning voor de Republiek omdat ze voor het eerst als zelfstandige mogendheid geaccepteerd werd.

Oldenbarneveldt ontpopte zich als een meesterlijk diplomaat en wist de belangen van de Republiek veilig te stellen zonder al te veel concessies te hoeven doen. Helaas wierp dit verbond weinig vruchten af. Van het grootste belang is echter zijn inspanning om de strijd voort te zetten, het kapitaal daarvoor bijeen te brengen ondanks grote tegenstellingen tussen de diverse provincies. Hij liet de provinciale soevereiniteit intact in alle zaken waar centralisatie niet dringend gewenst was, geheel in overeenstemming met de Unie van Utrecht. Verder maakte hij zich sterk voor een rechtvaardige handhaving van het 'quotenstelsel' (de financiële bijdrage in de legerlasten naar vermogen van de provincies).

Na de dood van Elisabeth I van Engeland in 1603 kwam Jacobus I op de troon. Hij sloot in 1604 onverwacht vrede met Spanje, wat voor de nodige beroering in de Republiek zorgde. Oldenbarneveldt ging onmiddellijk naar Engeland om de afspraken in het Verbond opnieuw bevestigd te krijgen. Dat lukte hem wel, maar van enige steun van Engeland was geen sprake meer. Omdat ook van Frankrijk weinig te verwachten viel kwam de Republiek alleen te staan in zijn strijd. Gelukkig was ook Spanje oorlogsmoe en in 1606 begonnen onderhandelingen om tot een bestand te komen. Drie slopende jaren besteedde Oldenbarneveldt aan de besprekingen die hij in 1609 afrondde met het Twaalfjarige Bestand.

Rechts: De onderhandelaars die het Twaalfjarig Bestand sloten. Linksboven Ambrogio Spinola voor de Spaanse koning en linksonder Johan van Oldenbarneveldt voor de Republiek

De rol van adel en regenten

Doordat de hogere adel – met uitzondering van Oranje-Nassau – de Opstand meed en zich in de buurt van de landvoogd in Brussel ophield, ontstond een gebrek aan beschikbare krachten voor de bestuurlijke posten in de provinciale Staten. De lagere adel bleef vertegenwoordigd maar de overige plaatsen werden gevuld door het rijke regentenpatriciaat.

Economisch was de lagere adel van oudsher afhankelijk van de door de stadhouder/opperbevelhebber te vergeven functies en dat waren vooral militaire en dat bleef ook tijdens de Republiek zo.

De regenten kregen vooral in de steden nagenoeg alle economische

macht in handen. In het door de weggefallen adel ontstane machtsvacuüm grepen zij daar ook alle politieke macht en wijdden zich, al rentenierend, aan bestuurlijke taken. Daarbij verloren zij hun zakelijke belangen nooit uit het oog! De meesten van hen waren 'libertijns', gematigd in de leer en wars van overmatige bemoeizucht van staat en kerk in handel en wandel. Zij hadden vooral in de kustprovincies grote moeite met de fanatieke calvinisten die fel te keer gingen tegen de slappe houding jegens de katholieken. De regenten oefenden invloed uit op het dagelijks bestuur van zowel de eigen Staten als in de Staten-Generaal. Daarbij werd Oldenbarneveldt de spreekbuis voor Holland, de machtigste provincie.

Onder: In het begin van de 80-jarige oorlog werden de eerste successen geboekt door de lage landadel van wie alle privileges afgenomen waren

Rechts: Spotprent op de strijd tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten

De rol van de godsdiensttwisten

De Reformatie voltrok zich, sinds de successen van de Geuzen in 1572, steeds volgens een vast schema. Wanneer een stad zich aan de zijde van de Prins schaarde, werd met behulp van een kleine fanatieke groep calvinisten de vrije uitoefening van de gereformeerde eredienst afgedwongen. Men liet zich een kerk of kapel toewijzen maar binnen een jaar waren dan de rooms-katholieke erediensten verboden, kerken,

kloosters en kerkbezittingen in beslag genomen en katholieken uit het stadsbestuur verwijderd. Vooral bij de strengcalvinistische immigranten uit de zuidelijke Nederlanden leefden sterke haatgevoelens. De Reformatie verliep in de Nederlanden heel anders dan in andere Noord-Europese landen als Duitsland, Engeland en Scandinavië. Daar dicteerde de landsheer de overgang naar het protestantisme en kende men geen vervolgingen. In de Nederlanden deden diverse groeperingen om diverse redenen met succes een greep naar de macht. De nieuwe politieke machthebbers, de regenten, waren tot grote teleurstelling van de calvinisten niet bereid tot de instelling van een (protestantse) staatskerk maar stonden absolute geloofsvrijheid voor. We zien dan ook gedurende het bestaan van de Republiek de kerk ageren tegen hoge en lage overheden die in hun ogen te laks waren met het vervolgen van katholieken. In een poging om hen in de hand te houden gingen de diverse Staten gedeeltelijk in op hun

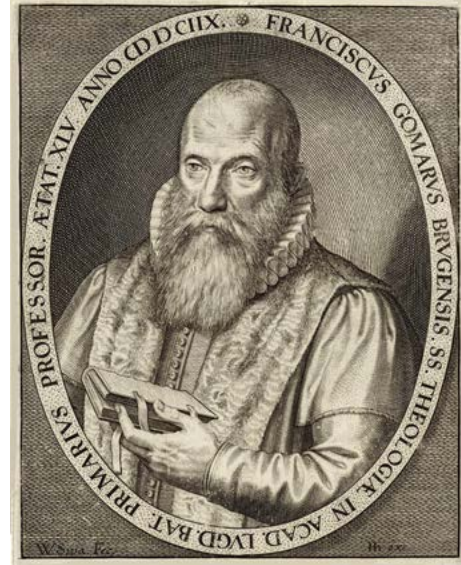
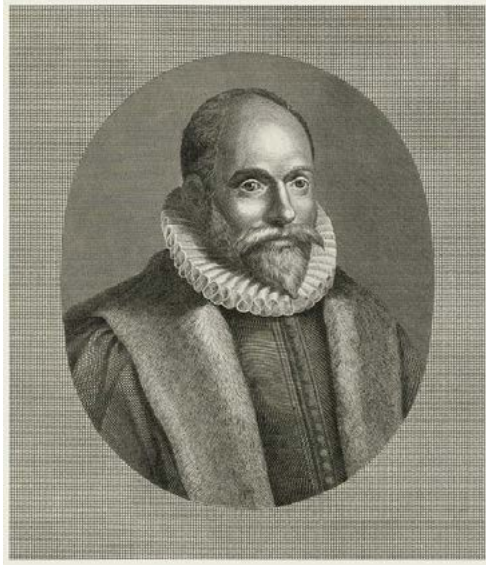

eisen en alleen als dat tegen het landsbelang indruiste werd hun dwingelandij genegeerd.

De calvinisten maakten zo nodig handig gebruik van hun mogelijk-

Boven: De zielenvisserij; de Remonstranten zijn afgebeeld als papen die zieltjes proberen te ontfutselen aan de ware Gereformeerden

heden overheden te dwingen hun eisen in te willigen. Zo ook toen er een controversie ontstond tussen de Staten van Holland en die van Zeeland en tussen Holland en Maurits. Door handig te manipuleren dreven zij waar nodig een wig en zo kon het gebeuren dat een losbol en hoerenloper als Maurits de volle steun en sympathie kreeg

van de strengcalvinisten in zijn strijd om de politieke macht in de Republiek, alleen en al om de libertijnse regenten en hun spreekbuis Oldenbarneveldt te dwarsbomen.

Ook binnen de protestantse kerk ontstond die tweedeling tussen fanatieke calvinisten (preciezen) en de gematigde lijn die de sympathie van de regenten genoot (rekkelijken). Ook hier verloor de laatste groep invloed door het ronduit agressieve gedrag van de eersten en het inroepen van Maurits' steun.

De volgende brandhaard ontstond op de universiteiten, vooral die van Leiden. Gomarus en de gematigde Arminius vlogen elkaar in de haren en beiden verdeelden de universiteit in twee kampen. En ook hier verloren de gematigden de strijd uiteindelijk.

Boven: Arminius (links) en Gomarus, de theologen die de tweedeling binnen de Gereformeerde kerk verwoordden

Rechts: Het afdanken van waardgelders op het Neude in Utrecht; een regelrechte staatsgreep van Maurits

De Republiek op de rand van burgeroorlog

Tijdens de betrekkelijke rust van het Twaalfjarige Bestand die de Republiek de kans zou moeten bieden de verworven positie te consolideren, ontstond een onwerkbare situatie door het ageren van calvinisten tegen hun ondergeschikte rol in het landsbestuur enerzijds en de strijd om de politieke macht tussen Oranje-Nassau en burgerregenten in de Staten van Holland. Verder kwam Holland onder vuur te liggen van de overige gewesten die zonder de noodzaak van het Hollandse kapitaal voor de oorlogvoering hun positie in de Republiek bijgesteld wilden zien.

Zoals altijd werden er zondebokken gezocht om 'het kwaad' een gezicht te geven en dat werd dus Oldenbarneveldt, het gezicht van de Staten van Holland.

Als Oldenbarneveldt niet ook binnen de Staten van Holland vijanden had gehad, had men dit alles nog wel in de hand kunnen houden maar nu was er geen houden aan. Door zich slim los te weken van

hun pensionaris redden de regenten hun eigen vege lijf en offerden zij Oldenbarneveldt om de rust weer te laten keren. Oldenbarneveldt, in de hoop met tegenactie het tij te keren, probeerde het gezag van de stadhouder te breken door eigen troepen (waardgelders) te huren wat alleen maar olie op het vuur betekende. Maurits wilde de gok nemen om Oldenbarneveldt en zijn medestanders op 28 augustus 1618 te laten arresteren, overigens na overleg met de Staten-Generaal. Getrouwen van Oldenbarneveldt lichtten hem in over deze besprekingen maar hij weigerde te vluchten. Op de 29^e werd hij inderdaad gearresteerd en in een isoleercel opgesloten.

Boven: De Synode van Dordrecht in 1618 was hoofdzakelijk georganiseerd om Maurits het genoegen te doen Oldenbarneveldt te veroordelen; de uitslag stond bij voorbaat vast

In de Staten van Holland maakte het bericht een verpletterende indruk. Dit soort ingrijpen was altijd voor onmogelijk gehouden. De Staten-Generaal had immers geen eigen territorium en zelfs geen eigen gevangenis. Toch gebeurde het onvoorstelbare en niemand was bij machte of van zins het ongedaan te maken.

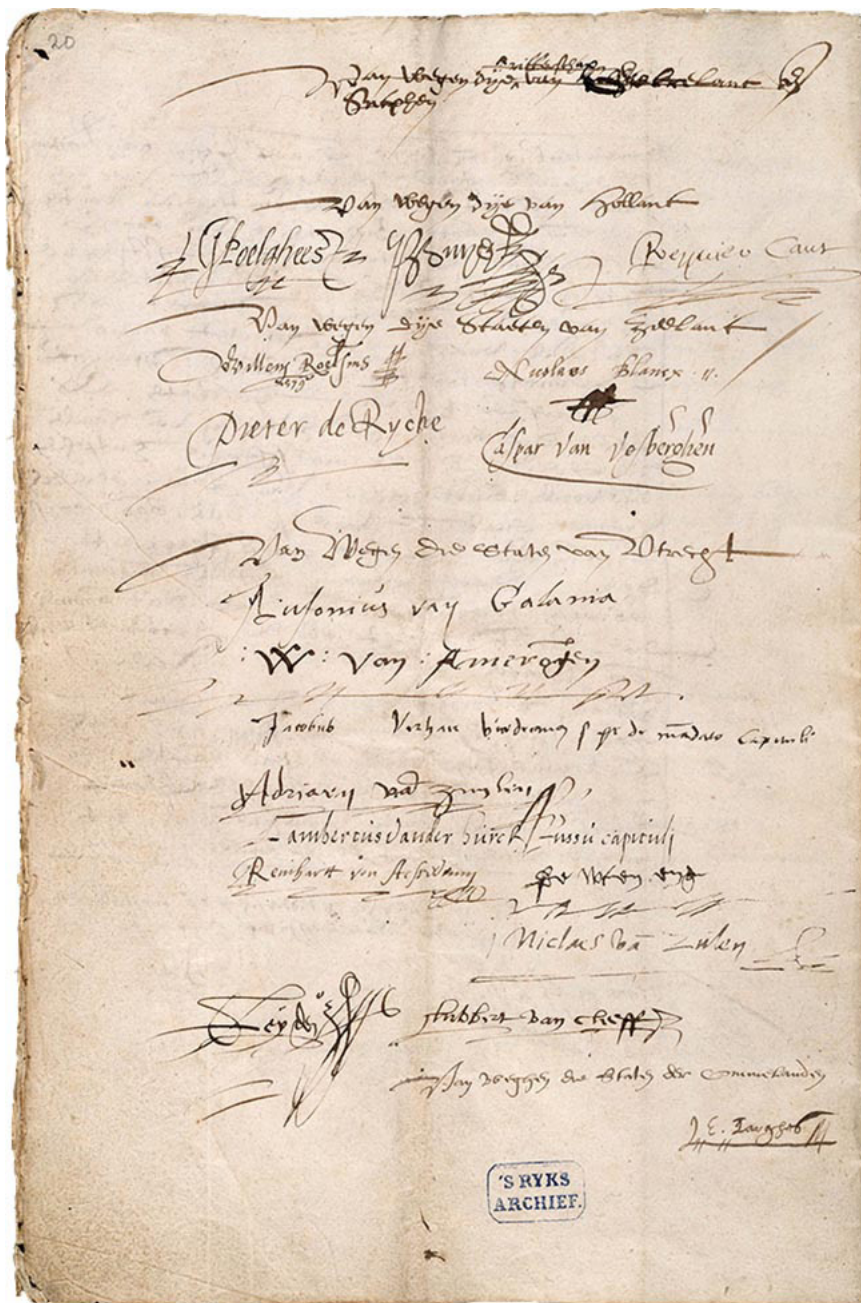
Na een maandenlang proces werd Oldenbarneveldt ter dood veroordeeld en was het wachten op een gratieverzoek van hem zelf, de ultieme triomf van Maurits over zijn opponent. Dat plezier deed de oude man hem niet en op 13 mei 1619 werd hij op het Binnenhof in Den Haag terechtgesteld.

Een zwarte bladzijde in de geschiedenis van de Republiek. De reacties uit vooral onze verbondslanden logen er niet om. De Franse vertegenwoordiger wilde zelfs dat zijn regering hem terug riep.

*Boven: De terechtstelling van Oldenbarneveldt vond plaats op het Binnenhof
Links: Van beide veronderstelde beulzwaarden lijkt die van Dresden het meeste kans te maken; het was bewijsbaar eigendom van beul Hans Pruym*

Claes Jansz Visschers prent van de terechtstelling van Oldenbarneveldt op het Binnenhof, omringd door portretten van de belangrijkste medestanders van hem die op hun beurt problemen kregen met Maurits en de Staten-Generaal: Johannes Uytenboogaardt, Hugo de Groot, Rombout Hoogerbeets, Gilles Ledenbergh en Adolf van Wael (Rijksmuseum)

de Unie van Utrecht (1579) - Inleiding

Bij de Unie is het nodig om de aanleiding tot haar samenstelling en het later daarvan gemaakte gebruik als twee grootheden te zien. De Unie was een nadere regeling, aansluitend op de Pacificatie van Gent en nodig door de gewijzigde omstandigheden. De nieuwe economische situatie, het belang van nieuwe verbindingswegen naar Hollands achterland (Duitsland) via de oostelijke provincies en langs Friesland naar de Oostzee moesten mede door deze Unie veilig gesteld worden. Voor de oostelijke provincies was de militaire samenwerking met Holland/Zeeland weer bittere noodzaak. De buitenlandse garnizoenen die in hun gebied gelegerd waren, vormden namelijk een constante bedreiging. Tevens was voor hun handel op Holland een samenwerking ook voordelig. Deze gewesten hadden voorheen tegenover Brussel al energiek hun zelfstandigheid verdedigd. In de Unie vinden we dan ook een aantal waarborgen daarvoor terug, die inhielden dat de centrale regering blijvend geringe invloed zou hebben op de privileges van de provincies. Daar kwam nog bij, dat deze gewesten overwegend nog katholiek waren en wilden blijven. Een samengaan met het door protestanten beheerste Holland en Zeeland wilde men duidelijk vermijden. In 1577 werd tot tweemaal toe zelfs een voorstel ingediend door Utrecht, om tot samenwerking te komen tussen de 5 gewesten zonder Holland en Zeeland!

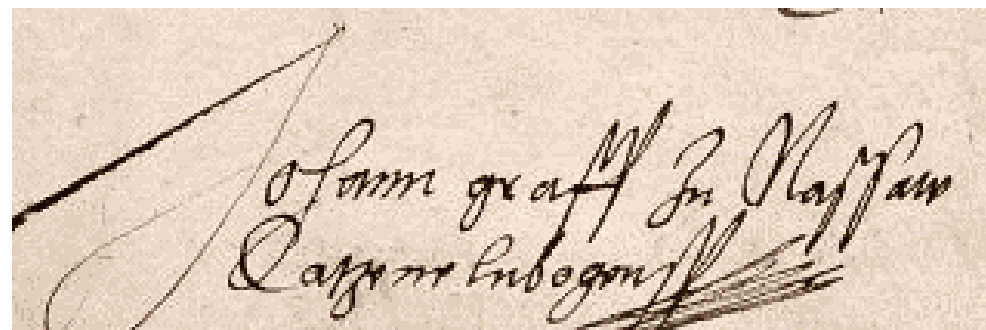
In juli 1578 stelde Oranje een godsdienstvrede voor die inhield dat een minderheid in een gewest vrijheid van godsdienst zou krijgen, een mogelijkheid die overigens al bij de Pacificatie van Gent was afgesproken. Dit opende echter in de katholieke gewesten voor fanatieke protestanten de mogelijkheid om te penetreren, terwijl in Holland en Zeeland en Oranjes initiatief ten spijt de katholieken geen schijn van kans hadden.

De Unie van Utrecht behelsde dus de zeven – strategisch één geheel vormende – provincies benoorden Brabant en Oost-Vlaanderen. De godsdienstige tegenstellingen werden echter nog een belangrijke overweging voor de diverse gewesten deel te nemen aan de Unie of niet. [Klik hier](#) voor de volledige tekst

Vorbereiding

Jan van Nassau had zich in de vorbereidende periode sterk gemaakt voor de Unie, hetgeen ook wel weerstand heeft gewekt. Jan van Nassau, intussen tot stadhouder van Gelre benoemd, was overtuigd calvinist en niet afkerig van enige intimidatie. Zijn optreden wordt direct in verband gebracht met de mini-beeldenstorm in Arnhem, 7 september 1578. Zijn weinig discrete steun aan de agressieve protestanten zorgde voor veel oppositie tegen de Unie-voorstellen. Het summiere contact dat Oranje met Jan van Nassau onderhield was waarschijnlijk de oorzaak van het feit dat Oranje niet op de hoogte was van de ommezwaai van zijn broer tot militant anti-katholiek. Verondersteld wordt dat de benoeming tot stadhouder van Gelre meer dynastieke dan verstandelijke beweegredenen kende en achteraf zeker een vergissing gebleken is. De Unie-aanhangers ondervonden sterke concurrentie van de voorstanders van verzoening met Philips II en wanneer deze laatste niet zo onbuigzaam was geweest en de protestanten in het kader van de Pacificatie toegegeven zou hebben was er nooit een Unie gekomen. De verzoeningsgezinden, waaronder ook oranje, bleef geen andere keus dan in de opstand te volharden en zo groeide de aanhang van de Unie.

Jan van Nassau, stadhouder van Gelre, leidde voor zijn broer Willem de besprekingen voor de Unie van Utrecht

Inhoud

De handtekening van Jan de Oude staat als eerste onder het Unie-verdrag. Uit de inhoud blijkt dat, hoewel in Utrecht niet aan de vorming van een nieuwe staat is gedacht, toch wel het oog gevestigd was op een bondgenootschappelijke samenwerking voor een verre toekomst. Het beginsel van één en ondeelbaar loopt als een rode draad door het stuk heen. De Unie echter ontzegde hiermee de landsheer zijn belangrijkste soevereiniteitsrechten, terwijl zij aangaf deze nog steeds te erkennen. De afzwering van Philips II was zodoende een logisch gevolg van de Unie. De onmiddellijke leiding over de geünieerden kwam in handen van enkele krachtige figuren als Paulus Buys (Leiden), Reynier Cant (Amsterdam), Karel Roorda (Friesland), Floris Thin (Utrecht) en Leoninus (Gelre). Het dagelijks bestuur kwam in handen van het College der nadere Unie. De ondertekening volgde op 23 januari 1579 door Jan van Nassau-Catzenelbogen, het vorstendom Gelre, graafschap Zutphen, Holland, Zeeland, Utrecht en de staten der Ommelanden (Groningen). Later ondertekenen nog afzonderlijk Gent, Nijmegen, Arnhem, Leeuwarden, Sneek, Franeker, Venlo, Amersfoort, Yperen, Breda, Brugge, Steenwijk en volgden nog een aantal adhesiebetuigingen. Reeds in 1583 werden in een vergadering enkele wijzigingen aange-

bracht, bijv. betreffende de bewaking van de grenssteden, bijdragen in de legerlast en versterking van de verbintenis. Pas na de dood van Oranje, onder de bezielende leiding van Oldenbarneveldt, kwam er echte eenheid tussen de leden, mede bewerkt door het definitief wegvallen van de zuidelijke gewesten Brabant en Vlaanderen. De Unie was van karakter provisioneel (voorlopig), werd nadien echter met terugwerkende kracht en zonder noemenswaardige wijzigingen tot het fundament waarop de Republiek tot 1795 ‘functioneerde’.

P.21: *Het laatste blad van de Unie met handtekeningen van de deelnemende gewesten*

Boven: *De ondertekening van de Unie van Utrecht op 23 januari 1579*

Rechts: *Dit waren de gewesten die de Unie van Utrecht uiteindelijk ondertekenden; vergelijk dit nog eens met het kaartje van pag.6 om te zien welk deel van De Nederlanden bij de Unie betrokken was*

P.24: *Het Academiegebouw in Utrecht met het standbeeld voor Jan van Nasau*

Toepassing van de Unie als fundamentele wet

Artikelen, die in de Staten-Generaal vaak werden aangehaald, waren het vijfde over de belastingen, het negende en zestiende over beslechting van geschillen en het dertiende over de religie. Het meest kwam de Unie ter sprake in algemene zin, wanneer de nadruk gelegd moest worden op de noodzakelijke eenheid, wanneer persoonlijke belangen de gezamenlijke kracht weer eens aantastten. In deze zin is de Unie het belangrijkste fundament voor de Republiek. De Unie bevatte geen nieuwe staatsregeling maar wel de basis voor een nieuwe staatsinrichting. Bij de uitleg van de Unie sprak Oldenbarneveldt in flink woordje mee! De relatie van de gewesten onderling kreeg op den duur een ander karakter, deels ook veroorzaakt door het onmogelijk harmonieus samengaan van de gemeenschappelijke strijd tegen de vijand en het behoud van gewestelijk karakter en privileges. Aangezien dit laatste eigenlijk het oorlogsdoel was diende

de strijd altijd ondergeschikt daaraan te blijven, meende Oldenbarneveldt. De Staten-Generaal wilden in de praktijk op geen enkele manier de Unie ondergraven en zagen in 't algemeen het generaliteitsbelang niet over het hoofd. Wanneer een gewest een beroep op de Unie deed en beide belangen strookten, konden de betrokkenen op de welwillende medewerking van de Staten-Generaal rekenen.

Zo weigerden de Staten-Generaal steeds bemiddeling aan Leicesters medestander Van Brakel in zijn processen tegen de stad Utrecht, omdat zij zich niet in staat achtten in te grijpen in een Utrechts proces. Maar toen tijdens het Bestand echter de Utrechtse magistraten een bedenkelijke koers gingen varen lieten zij zich graag overhalen te 'bemiddelen'. De Unie stelde in ontwerp alle gewesten op gelijke voet, de verschillen in macht der zeven gewesten maakte dit in de praktijk echter bijna onmogelijk.

Meningsverschillen leken weliswaar redelijk geregeld in art. 1, 9 en 16 maar reeds in 1583 kwamen nadere regelingen en geringe wijzigingen. Nergens in de tekst werd namelijk geregeld of door de meerderheid der leden genomen besluiten aan de minderheid opgelegd konden worden. Dit nu was een bron van voortdurende onenigheid. De arbitrage door de stadhouder leek redelijk te werken zolang een integer man als Willem van Oranje stadhouder was. Zodra Holland tegenover Maurits kwam te staan werkte de regeling

echter níét meer. De vraag rees of er gedwongen kon worden. Durfde de Staten-Generaal, strijdig met de privileges, desnoods geweld te gebruiken tegen een gewest? In 1618 werd daarop het antwoord gegeven! Toen werden eindelijk provinciale onlusten tot delicten tegen de Unie verklaard en achtte men ingrijpen van landsbelang. De politiek had het laatste woord!

met hun eigen (lands-)belang. Het politiek aspect was daarbij belangrijk, niet de formele rechtmatigheid op grond van de Unie-tekst. De regeling voor de beslechting van geschillen werkte slecht, overreding was het meest gebruikte middel om het algemeen belang te laten prevaleren tenzij politieke overwegingen een oplossing beslist noodzakelijk maakten. Bij de concrete toepassing van de Unie-artikelen was de tekst al snel ondergeschikt geworden aan lands- en andere belangen.

Samenvattend kan gesteld worden dat de Unie meer een historisch feit is, dat uitdrukking gaf aan de eenheid van de gewesten, dan een juridisch document, dat punt voor punt nageleefd moest of zelfs maar kon worden. De tekst maakte de gewesten ondergeschikt aan de verplichting de privileges en instellingen van de medeondertekenaars te eerbiedigen. In de praktijk kwam het erop neer dat de Staten-Generaal bij meningsverschillen die partij steunden wier belangen het meest strookten

DE CONTROVERSE WILLEM III – JOHAN DE WITT

In 1625 volgde Frederik Hendrik zijn broer Maurits op. Door zijn vele successen kon hij veel macht en invloed vergaren en en passant ook een groot vermogen. Toen Frederik Hendrik in 1647 stierf vonden vele regenten het tijd worden de macht van de stadhouders in te perken. Anderen streefden juist naar een eenheidsstaat met een Oranje als soeverein vorst. In 1647 was Willem II pas 21 jaar en niet in staat zich tegen de regenten te weren. Dit is het beeld van elke opvolging: zelden of nooit staat er een volwassen prins klaar die de kneepjes van het vak allang onder de knie heeft. Bovendien stak Willem II ook nog niet in een gezond vel. Hij stierf in 1650, vlak voor de geboorte van zijn eerste zoon en gedroomde opvolger Willem III. Potentiële regenten boden zich voldoende aan, maar de Staten-Generaal – onder invloed van het machtige gewest Holland, dat op zijn beurt weer sterk onder invloed stond van de machtige stad Amsterdam – besloten het een tijdje zonder stadhouder te proberen. Vers in het geheugen lag de onbesuisde actie van Willem II die een aantal vooraanstaande regenten op Slot Loevestein gegijzeld hield om een voldoende groot leger ter beschikking te houden om ook na de 80-jarige oorlog zijn macht te kunnen blijven uitoefenen. In 1648 was immers de Vrede van Munster getekend die een einde maakte aan de 80-jarige oorlog. Geen enkele reden meer om via gigantische belastingen een kostbaar leger aan te houden, zeer tegen de zin van Willem II, de toenmalige stadhouder.

De Oranjestadhouders hebben altijd hun bestaanszekerheid aan oorlogen ontleend; dat bracht het meeste geld en aanzien op. Herinnerd moet worden aan Maurits die alleen instemde met het Twaalfjarig Bestand na compensatie voor gederfde inkomsten!

Feit is dat de zogenaamde Gouden Eeuw bestond uit een korte vredesperiode na de Vrede van Munster waarin onnoemelijk veel geld

verdiend werd met internationale handel, zonder dat daar een kostbare oorlog naast gevoerd moest worden. Feit is ook dat die periode niet toevallig samenviel met het Stadhouderloze tijdperk.

Het einde van de gouden eeuw is eveneens het gevolg van die bloeiende handel; onze burens Engeland en Frankrijk gunden ons dit succes niet en probeerden, desnoods met geweld, een flink deel van de koek te veroveren. Dat veroor-

zaakte met name de diverse Engelse zeeoorlogen en de massale zee- en landoorlogen van 1672 die bijna het einde betekende van de Republiek.

De Oranjes hadden ook hun aanhangers en behalve zij die konden rekenen op lucratieve baantjes waren dat vooral het eenvoudige volk en de orthodoxe predikanten. Beide kampen komen we verder in het verhaal regelmatig tegen. Afwisselend worden ze staats- of prinsgezinden genoemd, Loevesteiners en Orangisten en in het algemeen hebben we 't over facties. Facties die bereid waren elkaar de hersens in te slaan! Een slangenkuil...

Op 6 november 1650 overleed stadhouder Willem II en liet een zwangere Mary Stuart (1631-1660) achter. Zijn zoon werd acht dagen later op 14 november 1650 geboren en het was buiten kijf dat hij zijn vader vele jaren later pas zou kunnen opvolgen. In plaats van op zoek te gaan naar een andere kandidaat besloot de Staten-Generaal rustig af te wachten tot het zover was en in die tijd zelf het heft in handen te nemen.

Kind van Staat

Willem III groeide dus op zonder vader. Tot voogden werden benoemd zijn moeder Mary (50%) en zijn grootmoeder Amalia plus de Keurvorst van Brandenburg (samen 50%, om op te letten dat Mary het vermogen van de Oranjes niet zou misbruiken voor Engelse zaken). In 1556 werd een uitgebreid educatieplan opgesteld, in 1659 ging in het kader van die educatie de hofhouding over naar Leiden. In 1666 werd de opvoeding uitbesteed aan de Staten-Generaal en werd de hele klik rond Willem opgeruimd en vervangen door staatsgezinden. Willems wereld stortte in bij het vertrek van zijn vrienden en vertrouwden. De Witt, die intussen raadspensionaris van Holland was geworden, nam de leiding over de opvoeding op zich en gaf de prins één dag in de week les in staatszaken en buitenlandse politiek. Uit brieven van o.a. 1671 en 1696 blijkt dat Willem III hoegenaamd geen interesse in vrouwen had, wat altijd de speculaties betreffende zijn homoseksualiteit heeft gevoed. Als dat zo was, had hij dat van de Stuarts (Jacobus I) geërfd want bij de Oranjes kwam dat tot dan niet voor. Blijft het feit dat hij nooit kinderen heeft gekregen.

De Ware Vrijheid

In de visie van de meerderheid van de Staten-Generaal was het niet nodig een erfelijk stadhouderschap in stand te houden. Zowel stadhouder als opperbevelhebber van het leger waren overheidsdienaren die naar believen en behoefte benoemd konden worden en dat hoefde niet persé een Oranje te zijn. Overigens gold dat evenzo voor het ambt (raads-)pensionaris, een functie die vandaag graag vergeleken wordt met een gecombineerd minister-schap voor binnen- en buitenlandse zaken.

Tijdens en na Willem II was de theorie ontwikkeld van de “Ware Vrijheid” wat inhield “volledige soevereiniteit van de gewestelijke Statencolleges binnen een vrijwillige federatie zonder het delen van die soevereiniteit met een boven die gewesten gesteld Eminent Hoofd”.

Enkele maanden na de geboorte van Willem III besloten de Staten op de Grote Vergadering (jan. tot aug.1651) het stadhouderschap voor onbepaalde tijd on vervuld te laten. Oranjegezinde steden als Leiden, Vlissingen en Veere en de ridderschap werden ruimschoots overstemd.

Acte van Seclusie

Van 1652-54 woedde de Eerste Engelse Zeeoorlog. In Engeland heerste toen Cromwell, na het afzetten en onthoofden van Karel I Stuart. In 1653, op het dieptepunt van die oorlog werd Johan de Witt raadspensionaris voor Holland. Zijn eerste werk was vredesbesprekingen te beginnen. Cromwell was beducht voor herstel van de Oranjes in de Republiek omdat die de Stuarts zouden ondersteunen

Boven: De Acte van Seclusie (1653) was de belofte van Holland en Westfriesland dat 'nooit' meer een Oranje tot stadhouder gekozen zou worden, dit om een vrede na de Eerste Engelse Oorlog mogelijk te maken

Rechts: De Eerste Engelse Oorlog (1652-'54) was door de Engelsen gestart nadat ze eerst in het geniep in twee decennia een oorlogsvloot hadden opgebouwd. Doel van de oorlog was de hegemonie op zee en in de Oost en de Nieuwe Wereld van de Republiek te breken. Zolang er een Stuart regeerde was het alleen maar morren in Engeland, maar toen Cromwell aan de macht kwam barstte de bom.

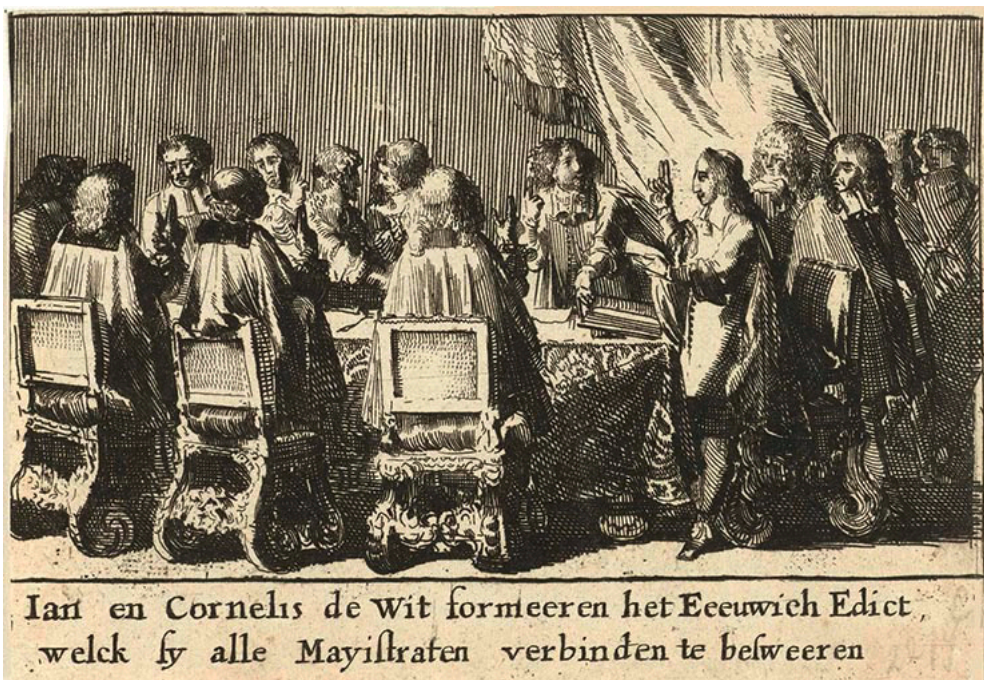
bij hun herstel op de Engelse troon. Daarom maakte hij het uitsluiten van de Oranjes van de ambten, zoals die tot en met Willem II vervuld waren, tot vredesvoorwaarde. Omdat dit in de Staten-Generaal onaanvaardbaar zou blijken stelde De Witt voor dat alleen Holland hiertoe over zou gaan, wat Cromwell voldoende leek. Zo kwam in mei 1654 de Acte van Seclusie in de Staten van Holland in stemming, die na hevig morren van Oranjegezinde steden als Leiden en Haarlem en de ridderschap aangenomen werd.

De overige gewesten hadden hevige kritiek op deze alleengang van Holland, die een schending van de Unie van Utrecht zou zijn. In het verweer tegen deze kritiek verwoordde De Witt Hollands mening dat Oranje alleen ambten had gekregen omdat dat politiek en/of militair goed uitkwam maar niet vanzelfsprekend kon zijn.

Eeuwig Edict

Deze resolutie van de Staten van Holland (augustus 1667) bepaalde dat, zonder Oranje met name te noemen, het stadhouderschap van Holland voor altijd afgeschaft werd en dat de functies van stadhouder en kapitein-generaal in alle andere gewesten van de Republiek gescheiden zouden dienen te worden. Deze resolutie moest daarom aan de Staten-Generaal voorgelegd worden en na aannemen kon Willem III wat Holland betrof lid worden van de Raad van State om ervaring op te doen in militaire zaken. Het Eeuwig Edict was een werkstuk van de regenten Fagel (Haarlem) en Valckenier (Amsterdam), maar voor buitenstaanders en ook Willem III had Johan de Witt hier de hand in om zo de Oranjes te dwarsbomen. De ironie wil dat het tegendeel eerder waar is. De Witt heeft het aannemen willen

Ian en Cornelis de Wit formieeren het Eeuwigh Edict,
welck sy alle Mayistraten verbinden te besweeren

tegenhouden en vond het voldoende het politieke ambt stadhouder en het militaire ambt kapitein-generaal nooit door één man te laten bekleden.

De opstellers zagen hierin echter een mogelijkheid tot compromis tussen staatsgezinden en orangisten. Het tegendeel zou blijken!

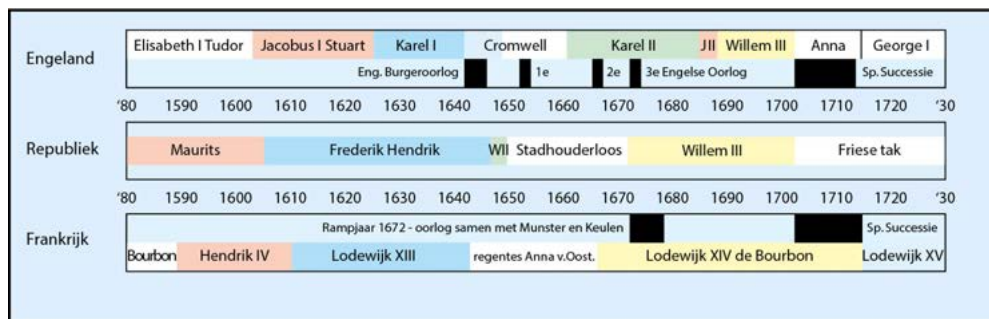
Johan de Witt, de machtigste man in de Republiek

De politieke macht van De Witt was door het aannemen van deze resoluties tot ongekennde hoogte gestegen. In de Staten van Holland zat hij alle vergaderingen voor en besloot ze concluderend in een resolutie en probeerde tot een zo groot mogelijke eenparigheid te

Boven: Johan de Witt, op het toppunt van zijn macht 1669-1670 (Rijksmuseum)

Links: Op 5 augustus 1667 namen de Staten van Holland een resolutie aan waarmee het stadhouderschap in Holland werd afgeschaft. Overige gewesten werd daarnaast verzocht de ambten van stadhouder en kapitein-generaal “onverenigbaar” te verklaren. De resolutie kwam bekend te staan als het Eeuwig Edict. Het werd in 1674 triomfantelijk weer opgeheven, toen Willem III tot erf-stadhouder werd benoemd

Boven: Om een idee te geven wie in de ons omringende landen regeerde bovenstaande tijdbalk van 1580 tot 1730, met de betreffende regeerders. De zwarte blokken zijn gewapende conflicten waarbij de Republiek betrokken raakte, als tegenstander of zoals in de Spaanse Successieoorlog, met Engeland (en Pruisen) tegen Frankrijk

Rechts: Willem III in manhaftige pose op een schilderij van Sir Peter Lely (Rijksmuseum)

komen. Hij bezat de gave mensen ‘tot elkaar te brengen’.

Buitenstaanders zagen in hem de eerste minister van de Republiek die zich met zaken als buitenlandse politiek, handelsvloot en oorlogszaken bezighield. Geen enkele van deze taken was hem echter door de Staten-Generaal toebedeeld, maar kwam voort uit de enorme macht die het gewest Holland uitoefende in de Staten-Generaal, waar De Witt voor Holland permanent lid was.

De Witt streefde naar neutraliteit in Europa om oorlogen te vermijden en probeerde zoveel mogelijk niet-aanvalsverdragen te sluiten. Oorlog was slecht voor de handel! De conflicten waar de Republiek toch in verzeild raakte, berustten steeds op agressie van omliggende staten die de belangen van de Republiek schaadden. Zo waren de Zeeoorlogen met Engeland het gevolg van het benadelen van de Hollandse handel via de oeroude Navigation Act, die door Cromwell in 1651 en Karel II in 1660 nieuw leven ingeblazen werd. Die bepaalde dat alleen een schip van het producerend land of een Engels schip goederen in Engeland mocht invoeren. De vele conflicten

met Frankrijk hadden te maken met de expansiedrift van Lodewijk XIV die zijn oog liet vallen op de Spaanse Nederlanden terwijl de Republiek hem voor geen prijs als buur wilde en Spanje gewapenderhand steunde bij de verdediging van de zuidelijke Nederlanden.

Climax

Door de oorlogsdreiging en handig manoeuvreren van Willem III en zijn achterban ontwikkelden de zaken zich razendsnel. Op 19 september 1668 wordt Willem door de Staten van Zeeland tot “Eerste Edele” benoemd, ingegeven door een anti-Hollandse houding van Zeeland.

In oktober 1668 droegen alle voogden, in overleg met Karel II, het beheer over de Oranjebezittingen over aan Willem. Die eigenmachtige meerderjarigverklaring was pas voorzien op zijn 23ste, in 1673.

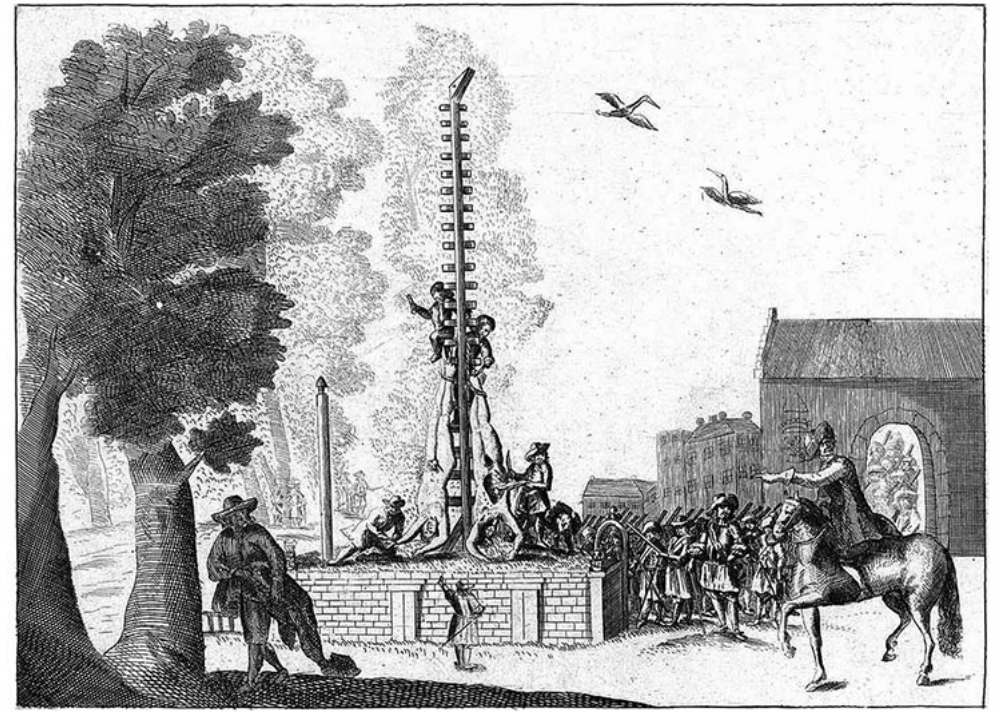
Met de Acte van Harmonie (maart 1670) werd door de Staten-Generaal het Eeuwig Edict bevestigd maar werd uitdrukkelijk het kapitein- gene-

raalschap voor Oranje open gelaten voor het moment dat hij juridisch meerderjarig werd (1673). De toen volgende introductie in de Raad van State (militaire zaken, defensiebegroting) was voor Willem een volgende stap naar herstel van zijn positie geweest.

Eind januari 1672 schreef Willem aan zijn oom Karel II de stadhouderbrief pur sang, die volgens tijdgenoten grensde aan landverraad. Op 21 juni 1672 pleegden vier “jongens” een aanslag op Johan de Witt, omdat hij de Republiek zou willen uitleveren aan Frankrijk. Onder hen 2 zoons van Jacob van der Graeff, raadsheer van het Hof van Holland. De ernstig gewonde De Witt staakt tijdelijk zijn werk waardoor de doelbewuste leiding der staatszaken ontbrak.

1 Juli 1672 werd voor het eerst de verheffing van Willem III tot stadhouder in de Staten van Holland aan de orde gesteld, op 4 juli werd hem het stadhouderschap aangeboden. Op 8 juli herstelden de

Staten-Generaal het kapitein-generaalschap en op 16 juli bood Zeeland Willem het stadhouderschap aan. Allemaal vroegen ze Willem de onlusten in het land zo snel mogelijk de kop in te drukken.

Moord

Op 4 augustus 1672 bood De Witt zijn ontslag aan de Staten van Holland aan dat hem eervol verleend werd. Later werd op uitdrukkelijk verzoek van Willem III de eervolle vermelding geschrapt. In het kader van Willems intimidatiepolitiek besloot hij op 15 augustus een brief van Karel II te publiceren, waarin deze verklaarde de

Boven: De lijken van de gebroeders De Witt worden aan een wipgalg opgehangen

Links: Op 20 augustus 1672 dringt gewapende burgerij de Gevangenpoort binnen en vermoorden de gebroeders De Witt

oorlog tegen de Republiek alleen begonnen te zijn om de Loevesteinse factie te vernietigen. Hierna is het hek volledig van de dam. Op 20 augustus werden Johan de Witt en zijn broer Cornelis door de Haagse burgerij gelyncht.

Ook al heeft Willem III geen opdracht gegeven hebben voor deze lynchpartij, zijn hetze tegen de Hollandse regenten en De Witt in het bijzonder heeft wèl het klimaat geschapen en hij had het ook zeker kunnen voorkomen. De moord kwam hem dan ook goed van pas. Door de vrees voor een dergelijk lot stemden de regenten in met een wetsverzetting zoals Maurits jaren daarvoor al eens met succes had doorgevoerd.

Afloop

In het voordeel van Willem III moet gezegd worden dat hij niet beantwoorde aan de verwachting van zowel Lodewijk XIV als Karel II, dat hij hen de Republiek aan het mes zou leveren. Met redelijk succes - en tot hun stomme verbazing - bevrijdde hij de Republiek uit de wurggreep, niet in 't laatst door vlootsuccessen dankzij De Ruijter en zijn bemanningen. Bijna direct werden Munster en Keulen tot terugtrekking gedwongen en met de Vrede van Westminster (1764-Engeland) en Nijmegen (1678-Frankrijk) herstelde de Republiek nagenoeg zijn oude grenzen, kreeg verbeterde handelsvoorwaarden en zijn stevige bufferzone door vrije zuidelijke Nederlanden.

Rechts: Jan de Baen legde dit tafereel op meerdere manieren vast; dit is een schilderij van de aan een wipgalg - een martelwerktuig - opgehangen lijken (Rijksmuseum)

